

УДК 81:340.113

Ольга Мінченко,

канд. юрид. наук, доцент,

докторант кафедри теорії держави та права

Національної академії внутрішніх справ

ЛІНГВІСТИЧНИЙ АСПЕКТ У ПРАВОВОМУ ПІЗНАННІ

У статті здійснено аналіз основних характеристик суб'єкта пізнання, враховуючи фактори, що впливають на формування цих характеристик. Зазначається, що пізнання права залежить від рівнів пізнання, світогляду суб'єкта пізнання (наявність стереотипів), від обсягу знань суб'єкта пізнання. Підкреслюється значимість комунікативної теорії.

Ключові слова: праворозуміння, пізнання, суб'єкт пізнання, світогляд, стереотипи.

Постановка проблеми. Одним із найважливіших інструментаріїв формування юридично значущих положень, які завдяки формалізації перетворюються на дієвий механізм регулювання поведінки людини, є мова. Від того, наскільки лінгвістично недвозначним, семантично і лексично точним, логічно несуперечливим, відповідним верховенству права є викладення думки «законодавця» і «правореалізатора», залежить ефективність дії права і довіра до права загалом.

Здійснення структурно-функціональної характеристики юридико-лінгвістичного аспекту у праворозумінні передбачає звернення уваги на саму категорію праворозуміння, яка є складною та багатогранною, її можна розглядати як правовий феномен, як теоретико-методологічний підхід до розуміння сутності права, як явище соціальної дійсності. Дана категорія формується в соціальному середовищі та є продуктом наукового пошуку, тобто процес праворозуміння – це інтелектуальний процес осмислення права, певне його бачення, виражене в конкретних концепціях про його сутність, форми тощо саме науковцями. Від цього процесу слід відрізнити процес розуміння права. Проте доречно підкреслити, що така відмінність має умовний характер. Праворозуміння відображає сприйняття права на професійному, юридичному рівні, тобто праворозуміння відображає осмислення права, а також його формалізацію у свідомості, яка відбувається у правосвідомості юриста. Що ж до розуміння права, то це, швидше, віддзеркалення ставлення кожної людини до того, що таке право. Якщо порівняти ці поняття з феноменом правосвідомості, то праворозуміння відображає професійну правосвідомість, а розуміння права – масову правосвідомість [1, с. 144].

Не вдаючись у глибоку дискусію щодо співвідношення понять «праворозуміння» та

«розуміння права» та зважаючи на предмет нашого дослідження, слід зауважити, що пізнання права (процес «пізнання» і результат цього процесу) – це цілеспрямований процес активного відображення дійсності у свідомості людини, зумовлений суспільно-історичною практикою людства. Сам процес залишається незмінним, різними є суб'єкти (з їх характеристикою) та окремі засоби, що ними застосовуються. Зазвичай будь-який процес пізнання розглядається через призму трьох його складників:

- 1) суб'єкт пізнання;
- 2) об'єкт пізнання;
- 3) засоби пізнання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з даної теми. Загальнотеоретичні аспекти праворозуміння досліджувалися такими вченими, як О. Зайчук, М. Козюбра, В. Нерсесянц, Н. Оніщенко, П. Рабінович, С. Рабінович, А. Селіванов, Т. Тарахонич. Питаннями гносеології права займалися А. Козловський, І. Котюк, А. Бернюков, Г. Лук'янова. Співвідношення цих понять досліджували Х. Бехруз, Г. Лук'янова. Що стосується структурної характеристики юридико-лінгвістичних аспектів у праворозумінні, то слід звернути увагу на недостатній рівень розробленості проблематики юридичного пізнання, де лінгвістика виступає одним із засобів осмислення права, допомагає розширювати інструментарій пізнавального процесу, надавати належні інтерпретації до вже складених понять та уявлень, збагачує або збіднює різне лінгвістичне наповнення термінів.

Отже, **метою** статті є висвітлення лінгвістичного аспекту правового пізнання. Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі **завдання**: 1) визначити основні фактори формування характеристики суб'єкта пізнання; 2) розкрити роль та інструментальну значимість найбільш впли-

вових факторів у висвітленні характерних ознак суб'єктів пізнавального процесу.

Методологічною основою статті обрано діяльнісний підхід, який допомагає пізнати суб'єкта в аспекті його пізнавальної діяльності, методи герменевтики, спеціально-юридичний, що дало змогу здійснити ґрунтовний аналіз змісту базових понять (наприклад, суб'єкт пізнання) для розкриття лінгвістичного аспекту усвідомлення права та ідеї людиноцентризму.

Виклад основного матеріалу. Під суб'єктом пізнання розуміється індивід чи група осіб (суспільство загалом), що має певний рівень знань та здійснює пізнання чи перетворення дійсності [2, с. 59]. Інші дослідники дають таке визначення: «суб'єктом пізнання завжди виступає конкретна людина, особистість зі своїм світоглядом, освітою, ступенем компетентності у правових питаннях і власним ставленням до права» [3, с. 9]. Важливо зазначити, що цілеспрямований процес пізнання права, який здійснюється суб'єктом, характеризується зовнішніми процесами (історичні ситуації, культурні умови) і внутрішніми чинниками (світогляд, свідомість, емоції, почуття), які тісно пов'язані, є взаємозалежними і впливають один на одного. Важливо також зазначити і засоби пізнання, від яких залежить кінцевий результат усвідомлення (осмислення) права.

Розглядаючи лінгвістичний аспект пізнавальної діяльності, спрямованої на правову дійсність, у контексті висвітлення основних характеристик суб'єкта пізнання, необхідно врахувати ряд факторів, що впливають на формування зазначеної характеристики:

- 1) існування окремих рівнів пізнання – чуттєвого і раціонального;
- 2) особливості правового світогляду суб'єкта пізнання (наявність стереотипів);
- 3) кількісний показник обсягу правових знань стосовно певної сфери, їх фундаментальність або фрагментарність, підкріплення практичним досвідом;
- 4) належність суб'єкта до певної професійної та соціальної групи (прошарку);
- 5) рівень правосвідомості суб'єкта пізнання;
- 6) тип правової школи та тип праворозуміння, яким керується суб'єкт пізнання.

Перші три фактори із вище запропонованого переліку є визначальними для проведення юридико-лінгвістичних досліджень у контексті, що вибраний для предмета запропонованої статті, тому що дають змогу врахувати найбільш об'єктивні чинники, якими наповнюється характеристика суб'єкта пізнання. Інші є корисними для відображення загалом структурно-функці-

ональної характеристики юридико-лінгвістичних аспектів у праворозумінні.

Враховуючи те, що право є засобом упорядкування суспільних відносин, порядку і стабільності в соціумі, вирішення питання зіткнення різних інтересів, можна стверджувати, що виникнення права пов'язується з появою своєрідного арбітра, який в силу авторитету забезпечує розв'язання конфлікту, керуючись певними положеннями, ідеями тощо. До речі, саме на це вказував і засновник психологічної школи права Лев Петражицький. У найбільш відомій його праці «Вступ до вивчення права і моральності. Емоційна психологія» автор стверджує, що право «перебуває» у психіці певного суб'єкта. Для обґрунтування власної позиції автор використовує простий приклад – зобов'язання між орендодавцем і орендарем. Це, безперечно, правове явище, однак де воно знаходиться? Де його знайти для його пізнання? Науково-критична відповідь, на думку Л. Петражицького, лише одна: це правове явище «перебуває» в психіці тієї третьої людини, яка знає, що орендар зобов'язаний сплатити орендну плату, а орендодавець має право її отримати. Так само, як стверджує засновник психологічної школи права, коли учений-юрист переживає у своїй свідомості судження «Орендодавець *postnumerando* зобов'язаний сплатити орендодавцю орендну плату», він «може скористатися його наявністю для спостереження його, вивчення, аналізу, але він (цей юрист) помилиться, якщо стане відшукувати відповідний правовий феномен десь у просторі над чи між людьми, в «соціальному середовищі» тощо, однак цей феномен відбувається у нього самого «в голові», в його ж психіці і лише там» [4, с. 2]. Отже, велике значення для пізнання права мають психологічні фактори, що було нами зазначено у попередньому переліку, де виокремлено чуттєвий та раціональний рівні пізнання. Більш того, не можна заперечити, що у процесі пізнання індивід створює (конструює) свої уявлення, які, у свою чергу, впливають на сам процес світосприйняття і світорозуміння.

Як вказує Р. Н. Дождікова у своїх працях, «в основі пізнання лежить активна, конструктивна і конструююча діяльність суб'єкта. Суб'єкту властива активність у створенні, прочитанні, осмисленні та застосуванні власного досвіду, у продукуванні та споживанні знання» [5, с. 37].

Тому, на нашу думку, важливу роль у сприйнятті людиною навколишнього світу загалом і права зокрема відіграє світогляд, який належить до раціонального.

Під світоглядом зазвичай розуміють систему узагальнених знань про світ і місце людини у ньому, що виражається через аксіоло-

гічні установки окремої особи чи соціальної групи, а також через переконання стосовно сутності природного і соціального світу [6]. При цьому не можна не згадати і те, що перешкодою для об'єктивного пізнання дійсності (зважаючи на предмет нашого дослідження – дійсності правової) є різного роду стереотипи.

Дослідниця О. Блинова зазначає, що термін «стереотип» був уведений у соціальні науки американським публіцистом і дослідником У. Ліпманом під час розробки концепції суспільної думки. У його метафоричному визначенні стереотипи представлені як «картинки у голові людини», які економлять зусилля під час сприйняття складних соціальних об'єктів і захищають цінності особистості, соціальні позиції і права [7, с. 108-109].

Як приклад наведемо стереотипне сприйняття більшості населення України прав людини як «установлень держави, які нею ж і охороняються». За результатами соціологічного загальнонаціонального дослідження Фонду «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва за підтримки Програми розвитку ООН в Україні та за ініціативою Офісу Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини і громадського об'єднання «Центр інформації про права людини», «більшість українців ... не розуміють, що таке «права людини». Чудовою ілюстрацією є відповідь на питання, хто є головним порушником прав людини, де велика частина опитуваних виділила кримінальні структури, бізнес та самих громадян. ...Такі дані свідчать про неповне та розмите розуміння концепції прав людини, адже відповідальними за порушення прав людини завжди є органи влади» [8, с. 17-18].

При цьому, за результатами того ж соціологічного загальнонаціонального дослідження Фонду «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва, 30 % респондентів висловили готовність поступитися навіть частиною своїх прав та свобод заради добробуту, ще близько 30 % готові терпіти матеріальні труднощі, але не поступатися своїми правами, і ще близько третини не змогли дати ніякої відповіді.

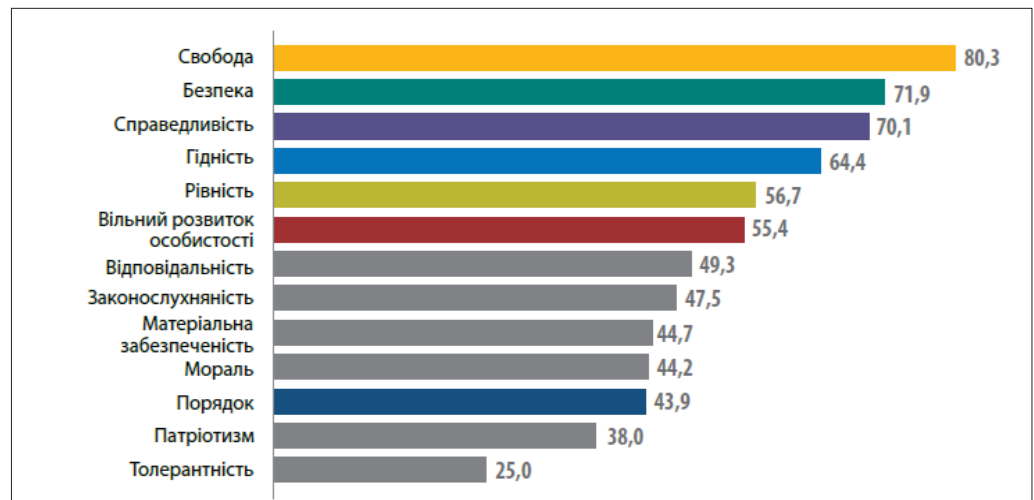
Стереотипність сприйняття правових явищ особливо чітко проявляється у сфері забезпечення толерантності загалом та гендерної рівності зокрема. Показовим у цьому аспекті є прийняття Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству». З проекту були вилучені терміни «гендер» і «сексуальна орієнтація». 17 листопада 2016 року, обговорюючи проект цього Закону, один із представників українського депутатського корпусу вказав, що це позиція Всеукраїнської ради церков, де йдеться про запровадження через ці закони

якраз категорії «гендеру» і «сексуальної орієнтації», підкресливши, що обговорення таких питань є неприйнятним у нашому суспільстві [9].

Доволі значна частина українців не розуміє, що толерантність є складовою частиною принципу рівності, адже якщо не бачити в іншій людині також індивіда, з такими ж самими правами, з тою ж гідністю і честю, то і ставлення до неї буде відповідне – нетолерантне, принизливе, дискримінаційне. Населення України, виступаючи за рівність, не розглядає толерантність як цінність.

Найменший інтерес для українського населення з точки зору оцінки різних цінностей як найбільш важливих для прав людини є така цінність, як толерантність (лише чверть опитаних віднесла її до основних цінностей). Як зазначається у результатах соціологічного загальнонаціонального дослідження, спільними цінностями в усіх регіонах є свобода, безпека та справедливість. А толерантність зайняла останнє рейтингове місце в усіх регіонах [8, с. 27] (рис. 1).

Іншим важливим фактором, що дозволяє наповнити характеристику суб'єкта пізнання та певною мірою обтяжує пізнання права є фрагментарність людського знання, яка має не лише суб'єктивні, а, передусім, об'єктивні причини. Діалектичні процеси інтеграції та диференціації знання (зважаючи на предмет нашого дослідження, йдеться про юридичні науки) є такими, що супроводжують становлення і розвиток юриспруденції. Збільшення обсягу наукових знань спричиняє необхідність їх узагальнення, приведення до єдиної системи. Водночас подальше ускладнення суспільних відносин призводить до виокремлення окремої сфери з властивими їй предметом і методом правового регулювання. Так, наприклад, соціологія та філософія увійшли значною мірою як методологічна основа у теорію права тощо. Сімейне право виокремилось із цивільного права; державне управління відокремилось від адміністративного права. У системі права України сформувались господарське право, земельне право, екологічне право, фінансове право, податкове право та ін., які характеризують рівень диференціації як нормативної, так і світоглядної основи правової системи. Тому сучасний стан суспільних відносин вимагає від фахівця володіння значним обсягом інформації у певній сфері, і, як наслідок, така людина не завжди є (може бути) компетентною в іншій, навіть суміжній, сфері наукового знання. Наприклад, у межах загальної теорії права усталеним є трохелементний підхід до структури правових відносин, з якого як складники виокремлюються: суб'єкти, об'єкт, зміст

Оцінка різних цінностей як найбільш важливих прав людини
(% вибору варіанту відповіді "основна цінність")

(переважно йдеться про правовий зміст). При цьому в межах цивільного права фактично будь-який договір (який є юридичним фактом виникнення цивільно-правових відносин) передбачає, крім іншого, визначення суб'єктів, їхніх прав і обов'язків та предмета договору (а не об'єкта). Навіть така незначна термінологічна відмінність впливає на цілісність сприйняття правової дійсності.

Означене є перешкодою для об'єктивного й усебічного сприйняття досліджуваного об'єкта. Дослідник О. Надибська наголошує: «Нерідко і на рівні наукового осмислення соціальних реалій, все частіше нове знання носить фрагментарний, структурно неорганізований характер, що само по собі призводить до випадковості відбору елементів, які включаються в суб'єктивну модель інформаційного простору індивіда і суспільства, визначається відсутністю цілісності і системності в осмисленні сучасних соціальних реалій, характеризується світоглядною невизначеністю тощо» [10, с. 84].

Наведені приклади ще раз свідчать про те, що у характеристиці суб'єкта пізнавального процесу і фрагментарність, і ґрунтовність (фундаментальність) правових знань є впливовими критеріями.

Доповнює характеристику суб'єкта пізнання наукова позиція А. Токарської, суть якої полягає у виокремленні фактору комунікації, підкресленні пізнавальної ролі комунікативної теорії права та мови як засобу комунікації. Зокрема, авторка вказує, що право – це форма внормованої психолінгвотематичної діяльності суб'єктів (фізичних і юридичних) у контексті комунікативної інтерсуб'єктивної взаємодії, наслідки якої

«об'єктивуються у правовій культурі, у соціальних інститутах, у правових текстах і втілюються у правосвідомості, правових нормах і правових відносинах, що утворюють єдину правову структуру [11, с. 36].

Останніми роками комунікативна теорія права набрала особливої актуальності, що, на нашу думку, цілком можна пояснити, по-перше, плюралізмом розуміння права, що виник після відмови (хоча б і формальної) від «правового спадку» Радянського Союзу з його догматизованістю і визнанням «правильності» лише нормативізму, а по-друге, самою природою права, яка проявляється лише через взаємодію людей; право неможливе поза межами соціуму (а саме суспільство не розглядається як проста сукупність людей, воно інтерпретується передусім через взаємодію його суб'єктів). У зв'язку з цим не можна не погодитись з вітчизняним науковцем С. Карвацькою, яка зазначає: «Це означає також, що й роль мови у структурі мовної комунікації трактується вже не просто як роль її пасивного чинника, а як основна форма буття права, субстрат юридичної діяльності. Думка про те, що мова у правовій сфері відіграє не просто роль одного з компонентів юридичної техніки і що мовні норми – не тільки одні зі способів тлумачення юридичних текстів, усе більше проникає у філософію права та теорію права» [12, с. 28].

Крім цього, варто погодитись із А. Токарською з приводу того, що сутністю права є встановлення правил поведінки суб'єктів комунікації, що здійснюється завдяки засобам юридичної семіотики, які, своєю чергою, є підґрунтям «правогерменевтичного сприймання через призму правової аксіології» [12, с. 36].

Висновки.

Таким чином, розкриваючи лінгвістичний аспект пізнання права, що спрямований на осмислення правової дійсності, необхідно враховувати низку факторів, що впливають на формування характеристики суб'єкта пізнання, до яких належать: існування окремих рівнів пізнання – чуттєвого і раціонального; особливості правового світогляду суб'єкта пізнання (наявність стереотипів); кількісний показник обсягу правових знань стосовно певної сфери, їх фундаментальність або фрагментарність, підкріплення практичним досвідом; належність суб'єкта до певної професійної та соціальної групи (прошарку); рівень правосвідомості суб'єкта пізнання; тип правової школи та тип праворозуміння, яким керується суб'єкт пізнання. Факторами негативного походження слід назвати фрагментарність знання у структурі правової свідомості та в окремих випадках наявність стереотипів як особливостей правового світогляду суб'єкта пізнання.

Важливу роль у висвітленні лінгвістичного аспекту відіграє використання комунікативної теорії, ідеї правової комунікації, де основним засобом виступає мова, за допомогою якої видається можливим не тільки підтримувати та розвивати правові зв'язки і таким чином забезпечувати правову взаємодію, але й пізнавати окремі явища правової дійсності.

Список використаних джерел:

1. Бехруз Х. Праворозуміння, розуміння права і правова система / Х. Бехруз // Право України. – 2010. – № 4. – С. 143-147.
2. Кононюк А. Е. Обобщенная теория познания и созидания / А. Е. Кононюк. – Кн. 2. – Ч. 2. – К.: "Освіта України", 2013. – 564 с.
3. Лук'янова Г. Ю. Правове пізнання як основа праворозуміння / Г. Ю. Лук'янова //

Науковий вісник МГУ. – 2015. – № 18. – Т. 1. – С. 7-10. – (Серія: Юриспруденція).

4. Петражицкий Л. И. Введение в изучение права и нравственности. Эмоциональная психология / Л. И. Петражицкий. – изд. 2-е. – М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2011. – 328 с.

5. Дождикова Р. Н. Обыденное познание: структура и пути формирования / Р. Н. Дождикова // Социология. – 2016. – № 2. – С. 34-44.

6. Мировоззрение // Новая философская энциклопедия [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://iphlib.ru/greenstone3/library/collection/newphilenc/document/HASH010896462d320b6dff553108>

7. Блинова О. Є. Соціальні стереотипи як прояв соціального мислення / О. Є. Блинова // Актуальні проблеми психології : збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України. – К. : Фенікс, 2014. – Т.11. – Вип. 9. – С. 107-118.

8. Що українці знають і думають про права людини: загальнонаціональне дослідження / [І. Бекешкіна, Т. Печончик, В. Яворський та ін.] ; під заг. ред. Т. Печончик. – Київ, 2017. – 308 с.

9. Електронний протокол засідання Верховної Ради України від 17 листопада 2016 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/radan_gs09/ns_el_h2?data=17112016&nom_s=5

10. Надибська О. Я. Соціогуманітарне пізнання у контексті визначення цінностей та пріоритетів розвитку соціуму / О. Я. Надибська // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії. – 2010. – Вип. 41. – С. 83-94.

11. Токарська А. С. Комунікативна природа права і правової комунікації / А. С. Токарська // Філософські та методологічні проблеми права. – 2011. – № 1. – С. 32-39.

12. Карвацька С. Б. Правовий текст як акт правової комунікації / С. Б. Карвацька // Науковий вісник Чернівецького університету : збірник наук. праць. – Вип. 714: Правознавство. – Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2013. – С. 28-32.

В статтє осуцествлен анализ основных характеристик субъекта познания с учетом факторов, влияющих на формирование этих характеристик. Отмечается, что осмысление права зависит от уровней познания, мировоззрения субъекта познания (наличие стереотипов), от объема знаний субъекта познания. Подчеркивается значимость коммуникативной теории.

Ключевые слова: правопонимание, познание, субъект познания, мировоззрение, стереотипы.

The article analyzes the main characteristics of the subject of knowledge, taking into account the factors that influence the formation of these characteristics. It is noted that the knowledge of law depends on the levels of knowledge, the outlook of the subject of knowledge (the presence of stereotypes), the volume of knowledge of the subject of knowledge. Emphasizes the importance of communicative theory.

Key words: legal thinking, cognition, subject of cognition, worldview, stereotypes.